

УДК 37.018.2

Д. В. АЛФІМОВ (д-р пед. наук, доц.)
Донецький національний університет

НАВЧАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ В СИСТЕМІ ВИХОВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ ШКОЛЯРІВ

У статті представлено процес виховання лідерських якостей школярів у процесі навчальної діяльності.

Розглядається процес виховання лідерських якостей учнів в урочній діяльності на прикладі профільного навчального закладу «Донецький бізнес-ліцей».

Розкриваються особливості індивідуального освітнього плану старшокласника, зміст портфоліо лідера, який реалізує відповідні функції освітнього процесу: діагностичну, цілепокладання, мотиваційну, змістовну, розвиваючу, рейтингову. Показано різні види портфоліо: портфоліо-власність, портфоліо-звіт, портфоліо досягнень, рефлексивний портфоліо, проблемно-орієнтований портфоліо, тематичний портфоліо.

Ключові слова: урок, навчальна діяльність, виховання лідерських якостей, портфоліо.

Постановка проблеми у загальному виді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Загальним пріоритетом всіх учасників навчально-виховного процесу є доступна і якісна освіта. Урок є основною організаційною формою навчально-виховного процесу, яка є викінченою в смисловому, часовому й організаційному плані. Урок – логічно завершений цілісний елемент навчально-виховного процесу, в якому в складному взаємозв'язку мають місце певні методи, прийоми і засоби навчання, проявляються особливості учителя і його майстерність, індивідуальні і вікові особливості учнів, здійснюється реалізація цілей і завдань навчання, виховання і розвитку. Урок відіграє інтегруючу роль – відображає та поєднує його компоненти (мету, зміст, методи, засоби навчання, взаємодію вчителя та учнів).

У навчальній діяльності проводиться вивчення всього програмового матеріалу у логічній послідовності, яка забезпечує системність його викладання, застосовуються навчальні методи (словесні, наочні і практичні), демонструються різні види унаочнення, проводяться досліди, використовуються відповідні методичні прийоми. Це забезпечує вивчення будови об'єктів, виявлення сутності явищ, властивостей речовини. На уроках формуються не тільки предметні компетенції учнів, але й ділові, лідерські, особистісні якості. У рамках нашого дослідження розглянемо як відбувається процес виховання лідерських якостей учнів у навчальній діяльності

Формулювання цілей статті. Метою статті є розкриття ролі навчальної діяльності у вихованні лідерських якостей школярів.

Виклад основного матеріалу. Моделі навчально-виховного процесу на всіх ступенях навчання будуються для кожної паралелі і класу на основі багатокомпонентного, варіативного змісту освіти та вікових індивідуально-особистісних норм розвитку учнів, застосування інноваційних педагогічних технологій.

Основними вимогами до організації навчальної діяльності є:

- визначення навчання учнів вчитися, сприяння їх розвитку і підготовки до вирішення навчальних і життєвих проблем як пріоритетного напрямку діяльності;
- розробка спеціального робочого навчального плану;
- забезпечення повноцінної профільної освіти реалізацією як інваріантної, так і варіативної складових навчального плану;
- виділення навчальних дисциплін, які мають певні можливості щодо виховання лідерських якостей школярів;
- складання наскрізного міжпредметного плану надання знань про соціально значущі цінності;
- запровадження профільної освіти в старшій школі й допрофільної підготовки учнів 8 та 9 класів.

Зокрема, концепцією особистісно-орієнтованого навчання старшокласників закладена необхідність профільного навчання, оскільки воно реалізує диференціацію навчання. В психолого-педагогічних дослідженнях зазначається, що для формування однорідних груп всередині класу необхідна рівнева диференціація, з якою пов'язується розробка змісту навчального матеріалу на декількох рівнях (найчастіше на трьох) і дотримання виконання певних умов навчання. Другий вид

диференціації – за змістом – лежить в основі профільного навчання і полягає у виділенні дисциплін, обов'язкових до вивчення за певним профілем, а також обсягу їх вивчення, що пов'язано з визначенням учнями їх професійного вибору.

У навчальному процесі також розрізняється внутрішня диференціація (при якій враховуються індивідуальні особливості учня в умовах організації навчальної діяльності на уроці, тому вона наближена до поняття індивідуалізація) і зовнішня (яка характеризується спеціальним об'єднанням відмінних одна від одної навчальних груп).

За своєю сутністю рівнева диференціація подібна до внутрішньої, оскільки стосуються особливостей перебігу процесу навчання, який організується власне учителем з метою врахування індивідуальних особливостей учня; а диференціація за змістом подібна до зовнішньої, адже спрямована на попередню організацію колективу дітей за певними принципами. Кожна з визначених пар видів диференціації розглядає цілісний процес, але з різних кутів зору.

У старшій школі основним способом організації диференційованого навчання є профільне. Критеріями формування профільних класів є інтереси і нахили учнів, їх здібності і професія, яка проектується. Крім того, на вибір профілю навчання впливають – бажання батьків, соціальні зміни, які відбуваються в суспільстві; особливості регіону і соціально-культурного оточення учнів; регіональні потреби ринку праці; наявність необхідної матеріально-технічної бази в школі для профільного навчання. Аналіз досвіду країн ближнього і дальнього зарубіжжя показав, що, в переважній більшості, профільне навчання запроваджується останніми роками в середніх навчальних закладах. Номенклатура профілів обмежена, профільна школа може існувати як самостійний навчальний заклад певного типу.

Процес переходу старшої школи на профільне навчання в Україні наразі стикається з певними труднощами, адже повноцінна реалізація профільного навчання потребує цілеспрямованого формування контингенту учнів, створення відповідного навчально-методичного забезпечення (навчальних програм, підручників, дидактичних матеріалів) для кожного напряму профільного навчання, розробки методичних рекомендацій щодо поліпшення процесу навчання, спеціальна підготовка вчителів.

Розглянемо як відбувається процес виховання лідерських якостей учнів в урочній діяльності на прикладі Донецького бізнес-ліцею.

Перший віковий період, зазначений нами – це **учні 1-2 класів**. Контент-аналіз навчальних програм показав, що всі навчальні дисципліни мають певні можливості щодо виховання лідерських якостей школярів. Це обумовило в календарному плануванні навчальних курсів приділити певну увагу даному питанню, виокремити теми та уроки, які можуть сприяти вихованню лідера, формуванню лідерських якостей.

Так, наприклад, на уроках розвитку зв'язного мовлення з російської, української мов з учнями 1-2 класів проводяться бесіди «Хто такий лідер?», «Видатні лідери світу», «Що значить лідерство у моєму житті?» тощо. Важливе місце на уроках громадянської освіти надається вихованню на прикладі успіхів у житті і діяльності відомих людей-лідерів як сучасності (бізнесмени, керівники, спортсмени й ін.), так і минулого (вчені, державні діячі, просвітителі й ін.).

В процесі урочної діяльності з учнями 1-2 класів проводяться бесіди.

Тема: «Працюємо разом». Ціль: формувати вміння працювати спільно, розподіляючи роботу так, щоб кожний знав, що він буде робити; уміння бути «лідером» й «виконавцем» при організації колективної справи; стимулювати прояв організованості й взаємодопомоги; прислухатися до думок однолітків, контролювати свої дії.

Тема: «Особиста відповідальність за доручену справу». Ціль: формувати відповідальне відношення до доручень взагалі й особисту відповідальність у тому числі; підтримати прагнення й бажання зробити життя класу цікавим й змістовним.

Тема: «Кожному справа – на користь всіх». Ціль: учити справедливому розподілу доручень, з огляду на вміння, сили й бажання кожного; стимулювати виконання по черзі цікавих і нецікавих справ, легких і важких, приємних і неприємних.

Тема: «Поважай думку іншої людини». Ціль: спонукати до поважного відношення думки однолітка й колективу дітей у цілому; формувати наполегливість у захисті своєї думки, якщо впевнено в його правильності й справедливості (неприпустимість упертості у відстоюванні своєї несправедливої оцінки).

Тема: «Про чуйність людини». Ціль: спонукати до прагнення легко озиватися на чужі потреби; формувати вміння зауважувати (без підказки дорослого), кому потрібна допомога.

Тема: «Друг у лиху не кине, зайвого не запитає – от що значить вірний справжній друг». Ціль: учити дітей бачити стан один одного, настроїв, самопочуття, щирісердечні переживання; бути готовими допомогти один одному.

Наступний віковий етап, який ми зазначили – це **учні 3-4 класів**. Розвитку лідерських якостей школярів сприяють уроки із базового компоненту. Так, на уроках з розвитку мовлення, «Я і оточуючий світ» учителі проводили бесіди «Я – особистість», «Про мене, про тебе, про нього», «З вірою в себе», метою яких було: сприяти самопізнанню учнів – відкриття себе, пізнання свого внутрішнього світу, розкриття своїх можливостей, самовизначення учнем своєї спрямованості, здібностей, ставлення до своїх успіхів і невдач, що впливає на ефективність діяльності людини і подальший розвиток її особистості.

Наступна вікова категорія учнів, яку ми представляємо – це **5-7 класи**. Вихованню лідерських якостей школярів 5-7 класів сприяють майже всі предмети базового компоненту. Це історія, етика, основи права, фізкультура тощо. Шляхом виконання вправ та ігор учні визначають сутнісні якості сучасного лідера, переконуються в тому, що порядність має бути ключовою моральною якістю лідера та вчать домінувати в команді. Так, наприклад, на уроках учні створюють проекти, проводять дискусії, мозкові штурми тощо.

Розглянемо досвід виховання лідерських якостей учнів у **8-9 класах**. Виховання лідерських якостей учнів відбувається таких уроках базового циклу, як історія, етика, основи права, економіка тощо. З метою професійної орієнтації учнів, сприяння вибору ними напряму профільного навчання у 8-9 класах, здійснюється допрофільна підготовка. Формами реалізації допрофільної підготовки є: поглиблене вивчення окремих предметів на диференційованій основі; введення курсів за вибором, профільна орієнтація, інформаційна робота тощо. Поглиблене вивчення предметів, крім розширення і поглиблення змісту, сприяє формуванню стійкого інтересу до предмету, розвитку відповідних здібностей і орієнтації на професійну діяльність з використанням одержаних знань. Поглиблене вивчення здійснюється за модульним принципом – програма загальноосвітньої школи доповнюється набором модулів, які поглиблюють відповідні теми. Курси за вибором покликані сприяти вибору учнями майбутнього профілю навчання.

Наступний віковий період, на якому ми акцентуємо увагу – це учні старшої школи (**10-11 класи**). Виховання лідерських якостей безперечно відбувається в урочній діяльності. Цьому приносять такі базові предмети, як історія, основи філософії, менеджмент, економіка тощо.

Зміст освіти на цій ступені навчання будується на основі індивідуальних освітніх планів старшокласників. Індивідуальний план, що використовується в старшій школі, дозволяє кожному учневі залежно від його здібностей, бажань, самопочуття вибрати об'єм засвоєння навчального матеріалу з предмету, тим самим створюючи умови для руху за обов'язковим навчальним маршрутом згідно з індивідуальними здібностями дитини.

Індивідуальний план складається з урахуванням стану здоров'я учня, його психофізичних особливостей, інтересів і здібностей, життєвих планів. Індивідуальний навчальний план корегується й узгоджується в результаті діалогу з учнями, батьками і є внутрішньошкільним документом, обов'язковим для виконання.

Допомогу в здійсненні вибору предметів, курсів, контроль за проходженням навчання, результатами навчання, зв'язок з батьками, індивідуальну роботу з учнями здійснює класний керівник.

Головною перевагою навчання за індивідуальними планами є те, що кожен учень може обрати предмети навчання відповідно до своїх потреб і здібностей, що сприяє більш повній самореалізації і розвитку кожної особистості.

Нова модель освітнього процесу в старшій школі сприяє гнучкому використанню різних форм навчання залежно від здібностей, стану здоров'я учнів, життєвих планів і за бажанням батьків. Учні можуть обрати дистанційну або індивідуальну форми навчання (для дітей з обмеженими фізичними можливостями, для обдарованих і глибоко мотивованих у певних видах діяльності дітей).

На всіх ступенях навчання розробляються і впроваджуються нові оцінки діяльності учнів – портфоліо лідера.

Основними завданнями запровадження портфоліо досягнень є:

- представлення «картини» значимих результатів учня в цілому;
- відстеження індивідуального прогресу кожного учня в широкому освітньому контексті;
- демонстрація здатності учнів застосовувати набуті знання й уміння.

Портфоліо реалізує такі функції освітнього процесу:

- діагностичну (фіксуються зміни і зростання показників за відповідний період часу);

- цілепокладання (підтримує освітні цілі, що сформульовані стандартом);
- мотиваційну (заохочує дітей, педагогів і батьків до взаємодії щодо досягнення позитивних результатів);
- змістовну (максимально розкриває спектр досягнень і виконаних робіт);
- розвиваючу (забезпечує неперервність процесу розвитку, навчання і виховання від класу до класу);

- рейтингову (показує діапазон і рівень навичок і вмінь).

Залежно від того, з якою метою створюється портфоліо й у чому складаються особливості його змісту, можна виділити наступні види портфоліо :

а) в залежності від мети, що відображає результат, заради якого збирається портфоліо, існують:

- портфоліо-власність (збирається для себе);
- портфоліо-звіт (збирається для вчителя).

б) за змістом можливе виділення наступних видів портфоліо:

- портфоліо досягнень: містить у собі кращі результати роботи учня;
- рефлексивний портфоліо: містить у собі матеріали й оцінку/самооцінку досягнення цілей, особливостей ходу і якості роботи з різними джерелами інформації, відчуттів, міркувань, вражень і т.п.;

- проблемно-орієнтований портфоліо: включає всі матеріали, що відображають цілі, процес і результат рішення якої-небудь проблеми;

- тематичний портфоліо: включає матеріали, що відбивають роботу учня в рамках тієї або іншої теми.

Портфоліо в традиційному розуміння є колекція робіт учня, яка демонструє його досягнення і прогрес, якого він досягнув за відповідний час. Воно – форма аутентичного оцінювання результатів учня по продукту, який він створив в ході навчальної, творчої, соціальної діяльності. Це відповідає ідеології практико-орієнтованого навчання.

Використання «портфеля досягнень» допомагає учню застосовувати знання на практиці, орієнтувати школяра на самостійність у створенні продуктів як особистісної так і суспільної значущості.

Портфоліо учня є не тільки відбиттям досягнень особистості в тій або іншій сфері діяльності, але й способом поліпшити ці досягнення за рахунок механізму рефлексії, закладеного в процес створення портфоліо, розкрити, удосконалити в собі найкращі якості тощо. Портфоліо лідера **дає можливість вихователіві, що працює з групою учнів, досліджувати розвиток лідерських якостей, необхідних у роботі з молодшими, середніми та старшими школярами.** Загальним призначенням портфоліо лідера є виявлення його досягнень, розвиток рефлексії.

Портрет лідера описується за показниками: бачить проблему і шляхи її розв'язання; може створити команду і об'єднати інших на розв'язання проблеми. Вміє сам розв'язати проблему і показує іншим як це зробити. Вміє згуртувати навколо себе товаришів, вболіває за результат; турбується про взаємовідносини у команді, прагне, щоб кожний відчував причетність до загальної справи. Вміє показати кожному його обов'язки, спрямовує членів команди на співробітництво. Підтримує членів команди словами і поступками, створює атмосферу натхнення. Вміло планує етапи роботи і веде розподіл часу. Вміло розкриває у інших їх найкращі якості, дякує на внесок у загальну справу.

Портрет лідера може бути доповнений такими лідерськими якостями як жага діяльності, життєрадісність, чесність, вміння переконувати, схильність до співробітництва, впевненість в собі, альтруїзм, толерантність, мужність, організованість, почуття гумору, вміння слухати. Ці якості учень може визначити шляхом самооцінки.

Портфоліо лідера – документ не про змагання учнів у його наповненні. Це перш за все документ, який свідчить про сформованість його лідерських якостей та їх прояв. Важливо, щоб воно містило всі матеріали, які стосуються і процесу лідерства, і процесу формування лідерських якостей – проходження тренінгів, семінарів тощо. Портфоліо фактично є документом, який демонструє можливості і досягнення школяра, їх оцінку.

Висновки й перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Необхідно визначити, що уроки обмежені в своїх можливостях щодо виховання лідерських якостей школярів. Тому уроки доповнюються іншими формами навчальної роботи: додатковою освітою, соціальним досвідом учнів, міжшкільним простором. Тому перспективними залишаються розгляд процесу виховання лідерських якостей школярів у цих напрямках роботи.

Список використаної літератури

1. Борисова С.В. Аналіз термінології особистісно-зорієнтованої парадигми навчально-виховного процесу / С.В. Борисова // Гуманізація навчально-виховного процесу: збірник наукових праць. – 2006. – Випуск 30. – С. 13-16.
2. Концепція профільного навчання в старшій школі // Інформаційний збірник МОН України. – 2003. – № 24.
3. Пейп С.Дж. Учебные портфолио / С.Дж. Пейп, М. Чошанов // Директор школы. – 2000. – № 1. – С. 75-82.
4. Поташник М. Портфолио учителя: возможная польза и возможный вред / М. Поташник // Народное образование. – 2009. – № 6. – С. 99-103.
5. Прутченков А. Портфолио: типичные ошибки и затруднения / А. Прутченков, Т. Новикова, М. Пинская // Народное образование. – 2005. – № 2. – С. 71-80.
6. Прутченков А. Портфолио учащихся в профильном обучении: философия, структура, методика работы / А. Прутченков, М. Пинская // Народное образование. – 2010. – № 1. – С. 170-179.
7. Федотова Е.Е. Зарубежный опыт использования портфолио / Е.Е. Федотова, Т.Г. Новикова, А.С. Прутченков // Методист. – 2005. – № 5. – С. 27-33.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2013

Д. В. Алфимов

Донецкий национальный университет

Учебная деятельность в системе воспитания лидерских качеств школьников

В статье представлен процесс воспитания лидерских качеств школьников в процессе учебной деятельности.

Рассматривается процесс воспитания лидерских качеств учащихся в урочной деятельности на примере профильного учебного заведения «Донецкий бизнес-лицей».

Раскрываются особенности индивидуального учебного плана старшеклассника, содержание портфолио лидера, реализующие соответствующие функции образовательного процесса: диагностическую, целеполагания, мотивационную, содержательную, развивающую, рейтинговую. Показаны различные виды портфолио: портфолио-личное, портфолио-отчет, портфолио достижений, рефлексивный портфолио, проблемно-ориентированный портфолио, тематический портфолио.

Ключевые слова: урок, учебная деятельность, воспитание лидерских качеств, портфолио.

D. Alfimov

Donetsk National University

Learning Activity in Leadership Training of Schoolchildren

The article presents the process of leadership training in the process of learning activity.

The basic requirements for the organization of learning activity, the essence of level, internal and external differentiation in the formation of groups for training, the foundation of school specialized education, the criteria for the formation of specialized classes have been defined. The essence of specialized school education in Ukraine and abroad has been analyzed. The process of leadership training of schoolchildren during lessons has been considered by the example of the specialized educational establishment "Donetsk Business High School".

The author has proposed to use an individual education plan of a high school student that allows each student depending on his/her abilities, desires and well-being to choose the amount of subject content, thereby creating the conditions for his/her movement along the compulsory education route according to individual abilities of the child.

The content of the leader portfolio, implementing the corresponding functions of the educational process (diagnostic, goal setting, motivational, content, developmental, rating) has been defined. Different types of portfolio have been shown: portfolio-property, portfolio-report, achievement portfolio, reflective portfolio, problem-oriented portfolio, theme portfolio. The author describes a leader portrait in terms of ability to see the problem and its solution, ability to create a team and unite other people in order to solve the problem, ability to rally other people, responsibility for the result, concern about the relationship in the team, ability to discover other people's best characteristics, support of team members with words and actions, creating an atmosphere of inspiration.

Key words: lesson, learning activity, leadership training, portfolio.